

MI VAN A FÜGGÖNY MÖGÖTT? – A SZÍNHÁZI LÁTVÁNYTERV SZERZŐI JOGI VÉDELME NEK EGYES KÉRDÉSEI

SÁPI Edit*

Tattay Levente Professzor Úr emlékezetemben a segítőkészségével, kedvességével és jó humorérzékével él tovább. Rengeteg segítséget és támogatást kaptam tőle, amikor PhD hallgatóként a disszertációmra dolgoztam és mindig szeretettel érdeklődött a miskolci kollégák iránt. Ez a hozzáállása, nyitottsága, pozitivitása és megfontolásra érdemes javaslatai nagy szerepet játszottak abban, hogy még lelkesebben foglalkoztam kutatási témám egyes kérdéseivel. Emiatt választottam jelenlegi tanulmányom témájául is a címben megjelölt témakört, ezzel is tisztelve Professzor Úr emléke előtt.

„Clothes make a statement.
Costumes tell a story.”
(Mason Cooley)

1. A színpadi művek komplexitásáról

Arra a költőinek tűnő kérdésre, hogy ki a színpadi mű szerzője, a válaszadás a legkevesebb esetben korlátozódik egy személyre, vagy minden esetben egzakt módon alkalmazható, egyértelmű válaszra. A színházi szórakoztatóiparban a szerzőség kérdése vethet fel olyan problémákat,¹ amelyek más műtípusok esetében lényegesen egyszerűbben válaszolhatóak meg. A színpadi mű ugyanis tipikusan egy olyan komplex alkotás, amely több személy együttműködő alkotó-

* Dr. Sapi Edit, egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

¹ Jennifer WOMACK: Big shop of Horrors: Ownership in Theatrical Design. *Fordham Intellectual Property Media & Entertainment Law Journal*, 2007/1. 228.

tevékenysége következtében jön létre, hiszen egy olyan cselekményes, rendezett alkotás, amely írói művön alapul, lehet prózai, vagy zenés darab, mindehhez pedig társul egy látványvilág, amelynek szerepe sokszor elhalványulni látszik és másodlagosnak tűnhet a kiemelkedő színészi játék, a rendezés vagy a magával ragadó zene mellett. Ugyanakkor, amikor egy színházi előadásra beül a néző, az esetek nagy részében a színpadképet fogadja be először és a grandiózus látvány a függöny legördülése után még sokáig az ember emlékezetében él. Költőien fejezi ki a színpadi látvány jelentőségét Forgách András, amikor úgy fogalmaz, hogy „[a]z előadás világát nem kis részben - mert a néző tudatáig el sem jutó jelenlétével, mint egy titkos rádióadó, amely folytonos tartalmakat sugall a perifériális észlelésen keresztül - maga a díszlet és a jelmez, valamint a hozzájuk tartozó, egyre fontosabbá váló világítás teremti meg.”²

A színpadi művek esetében az alkotás, az alkotó ember és annak oltalma nem merülhet ki csupán az író, az előadóművészek, esetlegesen a zeneszerző hozzájárulásainak védelmében. A jogirodalom ezt úgy fogalmazza meg, hogy a színpadi produkció szerzősége ’többszólamú’,³ hiszen az előadóművész, író, rendező, díszlettervező, jelmeztervező, zeneszerző, dramaturg, konzultáns közös teljesítményeként tartható számon.⁴ Emellett nehezíti a szerzőség egyértelmű megítélését az is, hogy a színpadi produkció minden egyes eleme szerzői jogi oldalról hogyan értékelhető,⁵ vagy egyáltalán releváns-e az oltalom szempontjából. Emellett vannak olyan szereplők, alkotói hozzájárulások, amelyek szerzői jogi helyzete ködös és esetleges, mint például a rendező és a dramaturg, holott az ő hozzájárulásuk megkérdőjelezhetetlen a színpadi produkció létrejöttének folyamatában.⁶

A színpadi művekkel kapcsolatban megállapítható tehát, hogy jellemző rájuk egyfajta komplexitás, amely annak az eredménye, hogy e műtípus kapcsán rengeteg érdek találkozik és így ütközik is. Például a színpadi scenika kialakítása kapcsán a szerzői jogi oltalmat élvező díszletek és jelmezek alkotóinak nézetei összeegyeztetésre kell, hogy kerüljenek a rendező elképzeléseivel, akinek – leg-

² FORGÁCS András: A díszlet mint kép. In: *Díszlet – Jelmez*. Budapest, Gönczöl, 2005. https://szinhaz.hu/2005/12/22/a_diszlet_mint_kep

³ Luke McDONAGH: *Performing copyright. Law, Theatre and Authorship*. Oxford–New York, Hart Publishing, 2021. 31.

⁴ Gerald Eades BENTLEY: *The Profession of Dramatists in Shakespeare's Time 1590–1642*. Princeton, Princeton University Press, 1971. 198.

⁵ WOMACK i. m. 229.

⁶ Edit SÁPI: “Giving life to a work of art” – Dramatic works and theatre directors from the viewpoint of copyright law. *Studia Iuridica Cassoviensia*, 2021/1. 70–84.

több esetben – egy már kész, alapul fekvő írói alkotást kell színpadi előadásra alkalmassá tenni.

Az a komplexitás, amely a színpadi művet, mint egységet is jellemzi, a színházi színpadképben külön is visszaköszön, hiszen – mint látni fogjuk – a látványterv kialakításában is egynél több személy működik közre.

2. A színházi látványterv és a scenika szerzői jogi megítélése

2.1. A látványterv és a scenika fogalmi megközelítése

Tagadhatatlan, hogy amikor a színpadkép a függöny mögül előtárul, sok esetben kiváló és kidolgozott, komplett műalkotásokat láthatunk, amin „nem fog az idő”.⁷ Erre a legjobb példa Oláh Gusztáv varázslatos díszlete Bohéméletben – és különösen a harmadik felvonás nyitójelenetében látható havas párizsi utcakép⁸ – amely már-már színháztörténeti bravúrral 1937 óta van az Opera műsorán, és ez idáig közel 900 előadást ért meg. Természetesen figyelembe kell venni, hogy a kortárs színházakban sok esetben helyhiány, vagy forráshiány miatt a díszlet és a jelmez inkább funkcionális jellegű. Ugyanakkor ma is láthatunk olyan produkciókat, ahol a látványosságot helyezik szem elé. Ilyen például az Operaházban 2018-ban futott Az álarcosból grandiózus látványvilága, ahol a díszletezés Tiziano Santi, a csodálatos jelmezek pedig Giuseppe Palella munkáját dicsérik, vagy a Kentaur által megálmodott díszletek és a Vágó Nelly által tervezett jelmezek Az Operaház Fantomja esetében.

A színházi szakzsargon a látványterv kifejezés alatt a jelmezek és a díszletek által kialakított színpadképet, színpadi világot érti. A látványterv a színielőadások vizuális keretének és a cselekmény lefolyásának átfogó megtervezése, amely a statikus építmények, díszletek mellett kiterjed a jelmezekre, a világításra, a színek alkalmazására, valamint a mozgásokból eredő képi változások színpadi hatására is.⁹ A látványterv tehát sokkal több, mint a díszlet és jelmez összefoglaló elnevezése, hiszen magában foglalja a színpadkép komplett meg-

⁷ Bohémélet az Operában t.ly/InHD

⁸ „Mikor a harmadik felvonásban felment a függöny, egy mellettem ülő külföldi úr felkiáltott a csodálattól. Igaza volt: ha csodát lát az ember, konstatálni kell. Mert különben jön valaki, és kitalálja, hogy nem is csoda az. Inkább csináljunk helyette egy másikat. Isten őrizz!” – *Sok év után...* – *A Bohémélet a MÁO-ban.* t.ly/o0oh

⁹ SZÉKELY György: *Magyar Színházművészeti Lexikon.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994. 449.

jelenését, egységét, úgy is tekinthetünk rá, mint a színpadi előadás formába öntésére. A jogtudomány nem definiálja a látványterv fogalmát, hanem az adott szakma által használt meghatározásra támaszkodik.¹⁰

Ehhez kapcsolódik a scenika is, amely valójában egy színházi lenyomatnak tekinthető. A scenika a látványtervhez képest sokkal inkább technikai jellegű, hiszen a színjáték terének, a színpadnak a kialakítását, berendezését jelenti. A színház scenikusa felelős a színpadkép különböző elemeinek működéséért és feladatköre összekapcsolódhat a díszlettervezőével és a látványtervezőével.¹¹

A scenikus és a látványtervező tehát nem ugyanazt a feladatot látja el, hiszen míg a scenikus feladata sokkal inkább technikai jellegű, addig a díszlettervező, jelmeztervező, vagy ha az adott színház egységesen kezeli, a látványtervező feladata általánosságban szellemi alkotás létrehozása, alkotómunka folytatása. Azt mondhatjuk tehát, hogy feladatuk az adott színdarab tekintetében az írói kép színpadra tömörítése.¹² Kettőjük kapcsolatát és a már kész színpadképhez való viszonyulásukat úgy is meg lehet ragadni, mint az építészeti alkotások esetében a tervező és a kivitelező jogi helyzetét¹³ és egymáshoz való kapcsolatát.

A szerzői jogi törvény¹⁴ nem rendelkezik kifejezetten a látványtervezésről, ez azonban – figyelemmel a törvényben olvasható lista példálózó jellegére – nem jelenti automatikusan azt, hogy a védelem elutasításra kerülne. Tekintettel arra, hogy a látványtervet szerzői jogi szempontból egészében, egyes elemei nélkül vizsgálni nem lehet, a tanulmányban a látványterv egyes elemeire, így a jelmezekre, díszletekre, maszkírozásra és világosításra koncentrálunk.

¹⁰ Vö. pl. az SZJSZT-23/10. – Konstruktív tervek, gyártmánytervek és látványtervek szerzői jogi megítélése szakvéleménnyel, ahol a látványtervet az – ügyhöz kapcsolódóan az alábbi definícióval használták. „A látványtervezés a megrendelő által megjelölt eszközök, grafikák megjelenítése egy már létező felületről készült digitális fényképen. A megjeleníteni kért eszközök lehetnek világítódobozok, totemoszlopok, építési hálók, autógrafikák stb. A megrendelő például kérheti, hogy a tervező cég az önkormányzati engedélyeztetési eljáráshoz szükséges látványterven jelenítse meg, hogyan fog kinézni egy bizonyos üzlet fölött egy bizonyos világítódoboz. A látványtervező ilyenkor a világítódobozról készült képről kivágja a világítódobozt, vagy megrajzolja a világítódobozt, és a boltról készült képre, a bolt fölé illeszti.”

¹¹ SZÉKELY i. m. 727.

¹² SZJSZT-12/09/külső szakértő.

¹³ Ld. bővebben: BARTA Judit: *A tervezői tevékenység komplex bemutatása, valamint az építészeti, műszaki alkotások és tervek szerzői jogvédelme*. Budapest, Patrocinium, 2018. 227–456.

¹⁴ 1999. évi LXXVI. tv. a szerzői jogról (a továbbiakban: Sztj.)

2.2. Az alkotómunka jellege

Önmagában a jelmezek és díszletek szerzői jogi védelme már jó ideje nem kérdőjelezhető meg, ezeket a vizuális művek külön kategóriájába sorolhatjuk.¹⁵ Az Szjt. 1. § (2) bekezdés n) pontja rögzíti, hogy szerzői jogi oltalom alatt áll a jelmez, a díszlet, valamint ezek terve. E rendelkezés következtében tehát a jogszabály szerzői joggal ruházza fel a jelmez- és díszlettervezőt, amennyiben munkájával kapcsolatban a törvényi feltételek fennállnak, vagyis a mű a szerző szellemi tevékenységéből fakadó, egyéni, eredeti jellegű alkotás.¹⁶ Az Szjt. 2013. évi módosítását¹⁷ már nem csak a jelmez és a díszlet terve, hanem a kész, tárgyasult forma¹⁸ is oltalom alatt áll, feloldva ezzel a korábbi értelmezési anomáliákat, amelyek a bírói gyakorlatban voltak tapasztalhatóak. Az SZJSZT egy eset kapcsán rámutatott, hogy a jelmez- és díszlettervek komplex tervdokumentációk,¹⁹ míg a már tárgyasult jelmezek és a díszletek olyan használati célú műtárgyak, amelyek a jellegüket tekintve a képző- és iparművészeti alkotásokhoz állnak közel,²⁰ amit a mozgathatóság és a világítás változékonysága egészít ki.²¹ Egyes díszletelemek a színpadon kívül kevésbé, vagy alig használhatóak, így csökkent funkcionálisítással rendelkeznek. Ugyanez igaz a jelmezekre is, hiszen számos kosztüm használhatatlan a mindennapokban, sokkal inkább tekinthető művészeti alkotásoknak. Ezt támasztja alá Gyertyánfy Péter azon gondolata is, miszerint

„[a] jelmez az általános ruhatervekhez, szabásmintákhoz képest távolabb van a cél általi meghatározottságtól és közelebb a díszítő és jellemző-gondolati művekhez, vagyis a szűkebb értelemben vett képzőművészeti alkotásokhoz. Itt ritkábban merül fel a használati célú művek szerzői jogi védelmének alapproblémája, az, hogy a funkció meghatározó ereje kizárna minden szellemi mozgásteret. A terv eredményét, a háromdimenziós megvalósítást inkább

¹⁵ Kiss Zoltán Károly: Díszletek és jelmezek szerzői jogi védelme. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2021/4. 35.

¹⁶ Szjt. 1. § (3) bek.

¹⁷ 2013. évi XVI. törvény a szellemi tulajdonra vonatkozó egyes törvények módosításáról, 33. §.

¹⁸ A szerzői jogi törvény indokolása.

¹⁹ SZJSZT-2/2006. – Szerzői jogdíjak jelmezterveken.

²⁰ A szerzői jogi törvény indokolása.

²¹ Huszthy Edit: Az előadás, a színpadi tér és a látvány – egy tervező szemével. *Critikai Lapok (online)*, t.ly/eN0x

műtárgyként, és nem áruként hozzák forgalomba – utóbbi az ipari tervezőművészeti alkotásra jellemző.”²²

Amiatt, hogy a szakértői álláspontok szerint a jelmez- és a díszlet szerzői jogi szempontból képzőművészeti alkotásként értelmezhető, azokkal rokon jellegű alkotás, felmerül a kérdés, hogy hogyan lehet megítélni azokat a díszleteket és különösen jelmezeket, amelyek teljes mértékben funkcionálisak. Nem egy előadás esetében tapasztalható, hogy az előadóművészek hétköznapi ruhájukban játszanak, teljesen mindennapi tárgyak között. Ezekre a jelmezekre és a megelőző tervezési szakaszra mondhatjuk-e szerzői jogi értelemben véve is egyéni, eredeti jellegű alkotások?

Az egyéni, eredeti jelleg kapcsán érdemes kitérni a színházi gyakorlatban megjelenő *replica* és *non-replica engedélyekre*. A *replica* és *non-replica engedélyek* leggyakrabban akkor jutnak szerephez, amikor külföldi, nagysikerű zenés darabokat kívánnak bemutatni másutt, tipikusan külföldön. Ha egy színház *replica engedélyt* szerez egy darabra, akkor a hazai darab tulajdonképpen az eredeti másolata lesz, amelybe így természetesen bele kell értenünk a látványvilágot is, tehát a jelmezek, díszletek és egyéb látványelemeket is. Ezzel szemben a *non-replica előadás* azt jelenti, hogy a külföldön bemutatott darab nem az eredeti másolata lesz, hanem teret enged az alkotó csapat kreativitásának.²³ Így az alkotómunka a *replica engedély* útján játszott produkció esetében lecsökken.

Mint láthattuk, a látványterv bővebb fogalom, hiszen magában foglalja nem csak a díszletek, hanem az általuk és a jelmezek által együttesen kialakított, komplett színpadképet is. Elképzelhető, hogy a látványtervező egy személyben tervezi a jelmezeket és a díszleteket, ugyanakkor a magyar színházi szakmában az a gyakoribb megoldás, hogy az adott darab látványán külön díszlettervező és külön jelmeztervező dolgozik. Ebben az esetben a szerzői jogi oltalom jogsultjának meghatározása könnyebb, hiszen az alkotások szerzői tekintendők az oltalom alanyainak.

A külső szemlélő szemszögéből összekapcsolódhat a jelmez- és a díszlet, hiszen a színpadi produkcióban sokszor egységként mutatkoznak, ugyanakkor figyelemmel kell lennünk arra is, hogy ez nem azt jelenti, hogy a jogvédelmük is csak összekapcsolódva valósulhat meg. Az Szjt. szóhasználata is eligazít

²² GYERTYÁNFY Péter: A szerzői jog bírói gyakorlata 2006-tól, 1. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2012/4. 42.

²³ Christina Marie BOURSQUOT: *Forging new roads: expanding the theatrical touring market internationally*. Columbia University, 2014. 23.

e körben, hiszen kifejezőmódjában sem úgy rögzíti őket, hogy „szerzői jogi oltalom alatt áll a jelmez és díszlet”. Azonban, még ha így is fogalmazna a jogszabály, könnyedén fel lehetne oldani értelmezéssel a helyzetet, hiszen a jelmez és a díszlet két különálló alkotásnak tekintendő és az ezekkel kapcsolatos jogsértések is megvalósulhatnak külön-külön. Igaz ugyan, hogy mind a díszlet, mind a jelmez színházon kívüli felhasználása is sokrétű,²⁴ azonban a tanulmány további részében kifejezetten a színházi felhasználás kérdéseit tekintjük át.

2.2.1. *A színpadi jelmez(terv), mint egyéni, eredeti alkotás*

Bár a mondás szerint nem a ruha teszi az embert, egy karakter jól eltalált jelmeze már félsiker. Nem véletlen, hogy az igazán jó jelmezek beszédesek. Elismerve a prózai színház, sokoldalúságát és magas művészi értékét, meglátásom szerint a – nézők szélesebb rétegéhez is eljutó – leghíresebb jelmezek (és díszletek is) a zenés színházhoz kötődnek. Ennek oka az lehet, hogy a zenés színházi produkciók természetüknél és hagyományaiknál fogva általában jobban építenek a látványra, mint a prózai előadások. A musicaltörténelem tíz leghíresebb jelmeze között²⁵ tartják számon például Dorothy Gale piros cipellőjét és kék kötényruháját, a Macskák dresszeit, a Fantom maszkját, vagy József színes szélesvásznú álmokbátját.

A színházelmélet ad egyfajta fogalmi megközelítést a jelmezekre, amely onnan közelít, hogy mire hivatott a jelmez a színpadi előadásban.²⁶ Funkcióját tekintve a jelmez információkat tartalmaz a játék jellegéről, az ábrázolni kívánt korszakról, a játszott mű hangulatáról, esetleges torzító-parodisztikus céljairól,²⁷ és ami talán a legfontosabb: a karakterről. Nem véletlen, hogy más stílusú kosztümöt visel a komika, a naiva és a primadonna. A jelmez emellett a karakterfejlődést is kifejezi.

Ahogy arra Forgách András is rámutat,

„[e]lőfordul, hogy egyes jelmezek is díszletként kezdenek működni, szétfeszítik a teret, mint a nagy vagy szándékos provokációval indító divattervezők kifutóin, ahol a gyakorlatlan szem a váratlan

²⁴ KISS i. m. 44–50.

²⁵ Yasmin ELAHI: Top 10 Iconic Musical Theatre Costumes, *Home of Theatre*, 2021. március 15. <https://www.theatrehaus.com/2021/03/top-10-iconic-musical-theatre-costumes/>

²⁶ WOMACK i. m. 232–234.

²⁷ SZÉKELY i. m. 339.

ötleteket nézve csak nehezen veszi észre az új, rejtett, nagyon is funkcionális, praktikus ötletet.”²⁸

Mindebből látható, hogy a jelmeztervezés egy komplex alkotómunka, melynek sajátosságait az egyik bírósági határozat és az ahhoz kapcsolódó SZJSZT vélemény²⁹ is hangsúlyozza. Megjegyzendő, hogy bár a vonatkozó jogvita filmalkotásban megjelenő jelmezek szerzői jogi helyzetével kapcsolatban merült fel, ennek alkalmazása a színpadi jelmezekre nem jelent gondot, hiszen mind a szakértői vélemény, mind a bírósági határozat olyan megállapításokat tartalmaz, amelyek általánosságban igazak a jelmezekre és a jelmeztervezésre, függetlenül attól, hogy azok a színpadon, vagy filmen jelennek meg. Így például rávilágít, hogy „[a] jelmezek sokkal többek, mint ruhák, megtestesítik a karakter pszichológiai, szociális és érzelmi állapotát, a forgatókönyvben meghatározott adott pillanatban.”³⁰

2.2.2. *A színpadi díszlet(terv), mint a szerzői jogi oltalom tárgya*

A színházművészeti definíció szerint a díszlet a színpadi mű cselekményének helyszínét jelölő, változtatható, mozgatható és cserélhető színpadberendezés. Lényege, hogy a bemutatandó mű által meghatározott korstílust, a szerző instrukcióit, a rendezői és díszlettervezői koncepciót megjelenítő építészeti-képzőművészeti alkotás.³¹

Sajátossága a színházi díszletnek a változtathatósága, többfunkciós volta. Számos díszletelem egy előadásban egyszerre több funkciót is betölthet, mert úgy tervezték meg őket, hogy a jelenetek közötti gyors színpadrendezés után átalakuljon rendeltetésük. Gyakorta látni olyat például, hogy ugyanaz a tárgy az egyik jelentben még asztal, a másik jelentben pedig – elforgatva – már padként jelenik meg, így módon az adott díszletelem képes egyszerre több célt is szolgálni.

A színpadi díszlet és annak (háttér)elemei meghatározó szerepet töltenek be az adott mű dramaturgiája szempontjából is,³² így szükségszerű, hogy a rende-

²⁸ FORGÁCH i. m.

²⁹ SZJSZT-17/13 – A jelmeztervezés szerzői jogi minősítése a filmes műfajban.

³⁰ Fővárosi Törvényszék P. 26.279/2010/77. idézi Deborah Naddolman Landis szavait.

³¹ SZÉKELY i. m. 164.

³² Bővebben: É. Kiss Piroska: *A színpadi tér. A téralkotás elemei, és azok dramaturgiai hatása.* DLA értekezés. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Doktori Iskola, 2006.

ző és a díszlettervező együttműködve alakítsák ki a darabot, összekapcsolva alkotótevékenységüket. Egy ügy kapcsán az SZJSZT is kiemelte, hogy

„[M]indezen szempontok figyelembe vétele sem jelenti azt azonban, hogy a díszlettervező tevékenysége ne lenne alkotói munka: ezzel ellenkezőleg, az az esetek túlnyomó többségében magas fokú kreativitást, művészi érzéket és szakmai tudást igényel és ezért eredménye, vagyis a díszlet(terv) is egyéni-eredeti jellegű. Abban az esetben ugyanis, ha a „díszlettervező” valójában csak mechanikus kivitelezője egy másik személy (pld. a rendező) teljeskörűen megtervezett tervének, szerzői jogi értelemben már nem díszlettervezőről, hanem díszletkivitelezőről, díszletépítőről (asztalos, festő stb.) beszélhetünk.”³³

2.2.3. A látvány kiegészítői: a smink és a világítás

A színházművészet az arcfestés két kategóriáját különbözteti meg: a maszkírozást és a sminkelést. A Magyar Színházművészeti Lexikon szerint a maszk egyrészt lehet álarc, másrészt pedig a színész arcvonásainak festékekkel, protézisekkel (orr, fül, áll stb.), álszőrrel történő módosítása, megváltoztatása az ábrázolt alaknak megfelelően.³⁴ Ez utóbbi esetet hívja a színházi zsargon maszkírozásnak,³⁵ amelyet bonyolultabb esetekben a maszkmester³⁶ végez. Ehhez képest a sminkelés színházi értelemben „a színész saját, jellegzetes arcvonásainak hangsúlyozását vagy kendőzését jelenti, hogy mimikája érvényesülhessen a színpadi világításban. Eszközei a különböző színpadi festékek, műszempillák. Amennyiben a színész arcvonásait a szerepnek megfelelően át is alakítja az arcfestéssel, maszkírozásról beszélünk.”³⁷

Az angolszász alapokon nyugvó *copyright* rendszerekben a színházi művészi sminkelés szerzői jogi védelmével kapcsolatban a legnagyobb aggályként annak

³³ SZJSZT-12/09. – Díszletterv átdolgozása.

³⁴ SZÉKELY i. m. 494.

³⁵ SZÉKELY i. m. 495.

³⁶ SZÉKELY i. m. 495.

³⁷ SZÉKELY i. m. 688.

rögzítetlensége³⁸ merül fel.³⁹ Ugyanakkor a U.S. Court of Appeal a *Macskák Broadway-musical* kapcsán foglalkozott a művészi sminktervek szerzői jogi védelmével⁴⁰ és megállapította, hogy a darabban alkalmazott sminktervek szerzői jogi oltalom alatt állhatnak, hiszen bár a 'rögzítettségük' estéről-estére megszűnik, mivel minden előadás után lemossák a színészek, azonban minden alkalommal ugyanúgy történik a karakterek sminkelése. Érdekességgé jegyezzük meg, hogy az amerikai jogi környezet szerint a megkülönböztető jellegzetességgel bíró arcfestés, sminkelés védjegyjogi oltalom alá is kerülhet.⁴¹

A hazai szabályozás tekintetében vizsgálva a kérdést, úgy véljük, hogy eredendően nem lehet kizárni a művészi smink szerzői jogi oltalmát. Szükséges azonban hozzá, hogy valóban művészi sminkelésről legyen szó, tehát lépjen túl azon a határon, hogy az adott szereplőt 'csupán szebbnek láttassa' és hordozza magában az egyéni, eredeti jelleget. Például a *Macskák* esetében alkalmazott sminkelés ennek a feltételnek valóban megfelel, hiszen az előadóművészek macskákká történő maszkírozása nyolc rétegnyi sminket követel meg, amelyet több óra alatt tesznek fel.⁴² Egyes vélemények szerint a művészi sminkelés valójában a festéssel analóg, annyi különbséggel, hogy míg a festő vászonra dolgozik, a maszkmester emberi arcra.

A fentebb már hivatkozott SZJSZT 17/13 szakvéleményben is szerepel, hogy

„A film műfajától, a megbízás jellegétől, a filmgyártó igényeitől, a tervezésre rendelkezésre álló időtől és a költségvetéstől függően jelmeztervek vagy vázlatok, anyag- és színminták, smink- és maszktervek, illetve a jelmeztervező koncepcióját, jelmezek stílusát, színvilágát, szereplők karakterét szemléltető hangulatképek (un. „mood”) készülnek.”

³⁸ In order for a work to be copyrightable, it must be 'an original work of authorship'; that is, it must be (i) original and (ii) fixed in a tangible form. (17 U.S.C. § 102(a).)

³⁹ Olivia WELDKAMP: *Make-up Artistry and Copyright Protection*. University of British Columbia, *Intellectual Property Law*, 2021. március 8. <https://tinyurl.com/yejeymwy>

⁴⁰ *Carell v. Shubert Organization, Inc.*, 104 F. Supp. 2d 236 (S.D.N.Y. 2000)

⁴¹ A hivatkozott forrás részletesen kifejti, hogy a KISS együttes fekete-fehér arcfestése a Lanham Trademark Act értelmében védjegyoltalom alatt állhat. Ld. Samantha ELIE: *Protect Your Face: Body Art and Copyright (Part II)*. *Center for art law*, 2016. április 18. <https://itsartlaw.org/2016/04/18/protect-your-face-body-art-and-copyright-part-ii/>

⁴² Murdoch McBRIDE: *Appeals Court Says Cats Make-Up Copyright Case Goes to Civil Trial*. *Playbill*, 2000. december 21. <https://tinyurl.com/4katd8zv>

Itt tehát ismét megjelenik, hogy a jelmeztervezés kísérőjeként értelmezhetjük a smink-és maszkterveket, amelyeket ugyanúgy koncepcionálisan, az adott előadás (film) hangulatához igazítva terveznek meg. Egy másik – egyébként fotóművészeti vonatkozású – szakvélemény szintén foglalkozik a sminkelésben megjelenő egyedi vonásokkal, annak megkülönböztetésre alkalmas jellegével.⁴³

A magunk részéről a művészi, színpadi sminket a jelmez integráns részének tekintjük, így a művészi sminkelés is a szerzői jogi oltalom tárgyát képezheti. Megjegyzendő, hogy a gyakorlatban sok esetben külön személy tervezi a jelmezeket és a sminket. Ez megfigyelhető például az Operaház Fantomja esetében is, ahol a komplett Fantom-maszk megalkotása külön tervezési folyamat eredménye.

Ahogy a sminkelés, maszkírozás a jelmez(tervezés) kiegészítője, hasonlóan fontos velejárója a színházi díszletnek – és így a komplett színpadi látványtervnek is – a világítás. Több színpadi produkció esetében a világítástervezés dramaturgiailag is lényeges szerephez jut és előfordul, hogy a színpadon fényjátékot is alkalmaznak. A világítás és az ún. fénytervező kapcsán Forgách András utal arra, hogy

„Egészen ritka Magyarországon a fénytervező [...] amit már az is jelez, hogy a színházak gyakran meglegszenek egyfajta házilagosan előállított világítással, nem érzékelve, hogy a díszlet ma már nem egyszerűen a pszichológiai lebonyolítás helyszíne, [...] hanem öntörvényű létező, szuverén művészi állítás is.”⁴⁴

Bár nem azonosítható a világítással teljesen, de itt érdemes felidézni azt az SZJSZT véleményt,⁴⁵ ahol egy színpadi lézerprodukció szerzői jogi kérdéseivel foglalkozott a Szakértő Testület. A fentebb hivatkozott konkrét ügyben egy olyan összetett műről volt szó, ahol a fényjáték és a táncelemek együttesen alkották magát a produkciót, egy külföldi előadás inspirációja alapján. Kiemelte a Szakértő Testület, hogy a fényjáték esetén különböző színű és „textúrájú” fények, fényhatások, különböző méretű és alakú fénynyalábok segítségével hoznak létre vizuális képzőművészeti alkotást.

⁴³ SZJSZT 40/07. – Fotórészlet felhasználása új szerzői mű létrehozásához.

⁴⁴ FORGÁCH i. m.

⁴⁵ SZJSZT 31/2005. – Az átdolgozás szintjét el nem érő inspiráció színpadi lézerprodukció esetén.

Szintén a fénytervek szerzői jogi védelmével foglalkozott az SZJSZT egy másik ügyben,⁴⁶ ahol hangsúlyozta, hogy a fővilágosítói, illetőleg látványtervezői megbízások általában szerzői munkát is magukban foglalnak, míg a világosítói munka pedig kivitelezői jellegű. Kiemelik, hogy a látvány megvalósításának technikai megoldása önmagában nem szerzői mű.

2.3. A felhasználással kapcsolatos szabályok

A szerzői jogi oltalom alatt álló jelmezek és díszletek, valamint a kapcsolódó látványelemek felhasználásának szabályai természetesen az Szjt.-ben rögzített általános felhasználási szabályokhoz igazodnak, vagyis a vagyoni jogok gyakorlása a szerzőtől származó felhasználási szerződéssel történhet. A felhasználásért cserébe fizetendő jogdíj tekintetében már korábban az a gyakorlat alakult ki, hogy a tervezőnek egyösszegben fizetik ki a honoráriumát, nem pedig a bruttó jegybevétel arányában kapja meg szerzői díját,⁴⁷ amely gyakorlat még mindig él.⁴⁸ Jogviszonyuk alapját a legtöbb esetben megbízási szerződés⁴⁹ szolgáltatja. Emiatt a gyakorlatban meghonosodtak az összeszokott rendező-díszlettervező és/vagy jelmeztervező párosok, amely nem lehet meglepő, hiszen az adott színdarab szempontjából is lényeges, ha a rendező és a tervező könnyebben össze tudja hangolni nézőpontját.

Megjegyzendő, hogy az Szjt. külön, színházi felhasználáson kívülként rögzíti azt az esetkört, amikor a díszlet és jelmez céljára készült művek audiovizuális médiaszolgáltatásban kerülnek felhasználásra, ahol szintén előírja a szerző engedélyének meglétét és nevének feltüntetését.⁵⁰

A jelmezek és díszletek szerzőivel szembeni vagyoni jogi jogsértések három tipikus magatartás útján valósulhatnak meg és mind az engedély nélküli felhasználás gerincén haladnak. Az egyik esetkör az, amikor a jelmezeket, díszleteket

⁴⁶ SZJSZT 25/2002/1-2. – Filmalkotás látvány-, illetve fényterveinek szerzői jogi védelme; a szerzőség kérdése.

⁴⁷ SZILÁGYI István: A szerzői jog. In: JUHÁSZ Sándor – KALMÁR Péter (szerk.): *Mr. Producer. Színházi management könyv*. Budapest, OperocK, 1993. 195.

⁴⁸ Ld. pl. a Győri Ítéltábla Gf.IV.20.228/2005/30. szám alatt közzétett eseti döntés alapjául szolgáló jogviszonyt.

⁴⁹ Hiába fordul elő többször a színházi gyakorlatban az, hogy a jelmeztervezői tevékenységet „megbízási” szerződés keretei között látja el a tervező, ezek a kötelek megvesek, hiszen egyértelműen megfigyelhető bennük az eredmény-jelleg.

⁵⁰ Szjt. 36. § (4) bek.

lemásolják egy másik színpadi műhöz. Ez alól természetesen kivételt képez a fentebb már említett *replica előadások* látványtervei.

Másik eset az, amikor az engedély nem fedi le a valamennyi felmerülő felhasználást, például az engedély a kőszínházban történő felhasználásra vonatkozik csak és a kihelyezett előadásra nem.⁵¹ Ez az eset akkor fordulhat elő, ha egy adott színdarab a kőszínházból útjára indul és más helyszíneken, adott esetben más országokban is előadják azt vendégjáték keretében. A felhasználási engedélynek ki kell terjednie ezekre a kihelyezett előadásokra is, és nem csak a színdarab nyilvános előadására vonatkozóan, hanem a színpadi mű egyéb, szerzői joggal védett elemei tekintetében is, tehát a jelmez és díszlettervek vonatkozásában is. Ezek a jogsértések szinte automatikusan maguk után vonják a jogdíjfizetés részleges, vagy teljes elmaradását. Az ilyen helyzetekben szinte kivétel nélkül mindig tapasztalható (részbeni) jogdíjelmaradás is.

A harmadik magatartási kör az engedély nélküli átdolgozásokban realizálódik.⁵²

A jelmez- és díszlet(tervek) engedély nélküli átdolgozásának kérdése jelent meg abban az ügyben,⁵³ ahol az eredetileg kőszínházba tervezett látványvilágot a Szegedi Szabadtéri Játékokon történő előadásában a szabadtéri színpad arányaihoz igazították. Ebben az esetben az alapvető problémát az jelentette, hogy a díszletek megváltoztatása túlmegy a „technikai” változtatáson és noha „általánosságban elmondható, hogy a kőszínházi és szabadtéri előadások jellegének különbsége – még a színpadok méretazonosságának esetében is – a díszlet kisebb-nagyobb módosítását teheti szükségessé”, a változtatások elérték azt a szintet, amely bizonyos színpadelemek tekintetében átdolgozásnak minősülnek, amelyre azonban a díszlettervező nem adott engedélyt. Kiemelte továbbá a Testület, hogy hiába vannak eltérő színpadi adottságok egy kőszínházban és egy szabadtéri színpadon, egyik rendezői koncepció sem terjeszkedhet odáig, hogy a szerzőnek minősülő díszlettervező engedélye nélkül átdolgozza a díszleteket.

Egy másik ügyben⁵⁴ a *Légy jó mindhalálig* című musical díszleteinek engedély nélküli módosítása volt a jogvita tárgya. A rendező a díszlettervező engedélye nélkül módosította az eredeti díszleteket egy kihelyezett, soproni előadás alkalmával, valamint a díszlettervező nevének feltüntetését is mellőzték a színlapról. Az eljáró tanácsnak azt kellett megállapítania, hogy szerzői jogi értelemben át-

⁵¹ Legfelsőbb Bíróság Pfv.IV.21.771/2008/7.; Fővárosi Bíróság 6.P.24.970/2006/7.

⁵² A Győri Ítéltábla Pf.I.20.055/2011/7.

⁵³ SZJSZT 39/07. – Színpadi díszlet megváltoztatása.

⁵⁴ Győri Ítéltábla Pf.I.20.055/2011/7.

dolgozás történt-e, vagy új, eredeti mű jött létre a változtatások következtében. A perben az SZJSZT szakvéleménye szerint⁵⁵ átdolgozás történt, az engedély hiányában pedig így megtörtént a vagyoni jogok sérelme.

3. A párhuzamos oltalom lehetősége?

Bár első látásra kecsegtethető lehet párhuzamot vonni, de az SZJSZT értelmezése szerint a jelmez nem részesülhet a szerzői joggal párhuzamos formatervezési oltalomban.⁵⁶ Dogmatikailag sem indokolt a két tárgykört azonosan kezelni, hiszen a formatervezési mintaoltalomban minden új és egyéni jellegű formatervezési minta részesülhet.⁵⁷ További magyarázatként hozzáteszi a törvény, hogy mintának minősül valamely termék (azaz bármely ipari vagy kézműipari árucikk⁵⁸) egészének vagy részének megjelenése, amelyet magának a terméknek, illetve a díszítésének a külső jellegzetességei, így a rajzolat, a körvonalak, a színek, az alak, a felület, illetve a felhasznált anyagok jellegzetességei eredményeznek.⁵⁹ A jelmez nem árucikk, hanem a színpadi előadásban felhasznált, annak hangulatát, szellemiségét tükröző jelkép.

Ugyanakkor már más a helyzet a design és a díszletek között.⁶⁰ A jogirodalom kiemeli, hogy a szerzői jogi oltalom és a formatervezési minta közötti kapcsolat az alkalmazott művészeti alkotások esetében áll fenn, ahol az ilyen formába öntött kreatív megoldások esztétikai jellemzőkön kívül használati, műszaki és egyéb követelményeknek is megfelelnek. E körbe tartozónak tekinthetjük a lakberendezési tárgyakat is.⁶¹ A párhuzam egyes díszletelemek tekintetében akként merülhet fel, ha a színpadi díszlet elemei között vannak lakberendezési tárgyak, vagy formatervezett bútorok. Nem kizárt, hogy ezek a díszletelemek

⁵⁵ SZJSZT 12/09. – Díszletterv átdolgozása.

⁵⁶ SZJSZT 2/2006. – Szerzői jogdíjak jelmezterveken.

⁵⁷ 2001. évi XLVIII. törvény a formatervezési minták oltalmáról (a továbbiakban: Formatv.). 1. § (1) bek.

⁵⁸ Formatv. 1. § (3) bek.

⁵⁹ Formatv. 1. § (2) bek.

⁶⁰ BAKSAY-NAGY György – GRAD-GYENGE Anikó: *Design és jog. Bevezető a design védelmének lehetőségeibe*. Budapest, MMA MMKI, 2020. 21.

⁶¹ Ld. bővebben pl. TATTAY Levente: A formatervezési minták. A szellemi alkotások mostohán kezelt területe. *Gazdaság és Jog*, 2013/2. 22.; LONTAI Endre: *Polgári Jog. Szellemi alkotások joga (szerzői jog és iparjogvédelem)*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1986. 176.; HEPP Nóra: A formatervezési minta oltalom szerzői jogi megközelítése. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2011/5. 48–74.

formatervezési minta oltalmat is élveznek. Ugyanakkor ez nem azt jelenti, hogy a komplett színpadi díszletet a szerzői jogi oltalom mellett automatikusan formatervezési minta oltalom is védi, már csak azért sem, mert a design a szerzői jogi oltalommal ellentétben nem a formalitásmentes oltalom elvén épül fel.⁶²

4. Záró gondolatok

Nagyon találó Zeke Edit látványtervező gondolata, amelyet érdemes a szerzői jog szemüvegén át is értelmezni:

„Egy színházi előadásnak nincs külön rendezői meg külön látványtervezői változata. Vagyis a térnek, a jelmezeknek, a fényeknek, a színészi játéknak, a zenének az előadás koncepciójához kell igazodniuk, ezek együttesen alkotják azt az egészet, amit előadásnak nevezünk. A rendező fejében állnak össze a részletek, így az ő koncepciója mentén alakítjuk ki és teremtyük meg a vizuális környezetet, vizuális lényeglátással segítjük a rendezői elképzelést. A látványtervezés persze önálló munka, de egy pillanatig sem szabad szem elől téveszteni, hogy az érvényes végeredmény közös erőfeszítéssel jön létre.”⁶³

A bevezetőben említett és szerzői jogi értelemben is vett komplexitás, amely a színpadi műveknek jellemzője, megfigyelhető önmagában a színpadi látványtervben is. Ennek oka, hogy a színpadi látványvilág magában kell, hogy hordozza a színdarab dramaturgiáját, szellemiségét, a rendező koncepcióját, így a közös alkotótevékenység és a létrejövő külön-külön szerzői művek hozzák létre azt az egységet, amelyet a színpadi mű képvisel.

⁶² Formatv. 15. §.

⁶³ ZEKE Edit: Az ürességet is meg kell tervezni. *Nemzeti Magazin*, 2017/8. 13.